Utopia contemporană între neo-liberalism şi globalism

Eugenia IRIMIAŞ*

Key-words: *utopia, history, neo-liberalism, global society, imagination*

Lucrarea invită la o succintă discuţie privitoare la istorismul utopiei, pus în evidenţă de utopia contemporană. În acest context semnalăm relaţia care se stabileşte între realitate şi imaginarul utopic. Idealurile utopiei contemporane traversează tot mai adesea graniţele visului, înspre terenul ferm şi concret al istoriei. Pornind de la această stare de fapt, lucrarea încearcă să descrie funcţionarea mentalităţii utopice ca atitudine în faţa existenţei istorice şi avansează ipoteza potrivit căreia ideea utopică aplicată realului încearcă să legitimeze o nouă istorie pe bazele nesigure şi înşelătoare ale imaginarului şi implicit ale ficţiunii. Este pus în evidenţă mecanismul concret de insinuare a mentalităţii utopice în real şi sunt prezentate două tendinţe specifice societăţilor moderne care se transformă în două teme mari ale utopiei contemporane: neo-liberalismul şi globalismul. Lucrarea analizează modul în care proiecţiile utopice imaginare se răsfrâng asupra structurilor modurilor de viaţă reale, instituind un dublu regim al imaginii (fantasmatic şi realist), ce conferă amplitudine imaginarului utopic. Una din concluziile studiului ar fi că utopia modernă este tentată să gândească în termeni globali şi să mediteze asupra ideilor neo-liberale ca posibil punct de plecare în construcţia noii societăţi utopice. Pornind de la identificarea succintă a liniilor de forţă ale neo-liberalismului, am încercat să urmărim atât gradul de corespondenţă a acestora cu matricea utopică, precum şi tipul de discurs întrebuinţat în conturarea noii imagini. Ceea ce am dorit să evidenţiem este ideea că forţa utopiei şi mereu noutatea acesteia constă în mentalitatea *recuperatorie* a valorilor vieţii: nesfârşitul lanţ al idealului utopic ipostaziat, răspunzând sensibil la fiecare moment de dezvoltare a societăţii şi apărând în perfectă armonie cu nevoile schimbătoare ale existenţei istorice, conţine în prezent, ca şi cu sute de ani în urmă, aceeaşi casetă de valori imuabile ale umanităţii.

1. Utopia – construct imaginar şi istoric

Utopia, ca mod artistic de înfăţişare a lumii, este determinată în acelaşi timp de realitate şi imaginar. Funcţionând necondiţionat într-un regim al imaginarului, utopia îşi are originea în realitatea istorică imediată. Această dublă condiţionare ne

* Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

„Philologica Jassyensia”, An X, Nr. 1 (19), 2014, Supliment, p. 703–714.

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

obligă la o succintă discuţie privitoare la istorismul utopiei, pus în evidenţă mai pregnant de utopia contemporană. Înţelegem prin termenul de *istorism al utopiei* acea perspectivă unificatoare care explică apariţia, dezvoltarea şi estomparea sau anularea fenomenului utopic în strânsă legătură cu condiţiile istorice care i-au dat naştere.

Utopia se raportează cu precădere la imaginar, şi nu la real, tot aşa cum speranţa sau neliniştea conţinute în corpusul utopic stau mai degrabă sub semnul posibilului decât al actualului. Dacă de-a lungul evoluţiei sale în istoria curentelor sociopolitice şi a modurilor de expresie artistică pe care le-a practicat, utopia nu s-a lăsat influenţată de condiţiile concrete şi prezente ale istoriei, o astfel de orientare este tot mai des întâlnită în cazul noii utopii. Sintagma „noua utopie" face referire la utopia contemporană, pe care o plasăm cronologic la o dată începând cu a doua jumătate a secolului XX (un posibil punct de referinţă, oarecum aleatoriu, poate fi considerat romanul lui Orwell *O mie nouă sute optzeci şi patru*, antiutopie apărută în 1948). Este momentul în care utopia reacţionează în mod diferit la semnalele venite din exterior. Ea încetează a mai fi un refugiu pasiv în imaginar şi îşi reconsideră statusul pe două coordonate: pe de-o parte, mentalitatea utopică se insinuează cu tot mai mare pregnanţă în real, împrumutând structura şi modul de organizare a societăţilor moderne. Pe de altă parte, re-aşezarea reală a istoriei pe o direcţie predominant utopică devine posibilă prin contribuţia manifestă a ficţiunii utopice, care proiectează asupra experienţei imediate matricea perfecţiunii. În aceste condiţii utopia contemporană pierde acea inocenţă în faţa istoriei despre care vorbea J. J. Wunenburger (1979: 199) când sublinia statutul exclusiv imaginar al creaţiilor artistice utopice:

> Imaginaţia utopică poate trece, ca semn, drept nerăbdare sau exigenţă, dar nu se supune proceselor intentate în mod obişnuit realului; ea se află golită de orice responsabilitate în faţa istoriei, fiind întotdeauna un apel spre un „dincolo". Visând ceea ce nu este sau cel puţin ascunzându-se în spatele acestei aparenţe, ea se vrea întotdeauna inocentă în ceea ce priveşte faptele şi crimele sociopolitice.

Nu este şi cazul utopiei moderne. Dacă, până la apariţia antiutopiilor secolului XX, delimitarea strictă de istorie reprezenta o trăsătură definitorie a utopiei[1], idealurile utopiei contemporane traversează tot mai adesea graniţele visului, înspre terenul ferm şi concret al istoriei. Astfel, imaginarul utopic intervine frecvent în organizarea realului, contribuind la contaminarea acestuia cu elemente până mai ieri proprii doar ficţiunilor utopice. Un singur exemplu este edificator: limbajul utopic şi gramatica utopiei devin în fenomenologia utopică contemporană nu numai un instrument de descriere sau reprezentare a proiectelor utopice, ci şi un indicator al gradului de contaminare a realităţii cu utopisme ori elemente utopice. Analizând aceste tendinţe, J. J. Wunenburger (1979: 200) subliniază tot mai agresiva insinuare în real a mentalităţii utopice:

> ...utopia nu mai inspiră doar grupuri marginale din straturile de jos ale societăţii, ci ea serveşte ca instrument de organizare difuză a societăţii globale.

[1] Este perfect relevantă în acest sens observaţia lui J. J. Wunenburger: „...procesul utopic caută să se spele pe mâini de eşecurile intrării sale în istorie, pentru a salva speranţa şi a reanima căutarea unui paradis ale cărui porţi se deplasează tot mai departe" (1979: 199).

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

> Aspectul de altercaţie violentă face pe nesimţite loc unei gestiuni planificate a realului, ale cărui modele sunt transportate de la corpusurile literare la manualele de economie politică sau de drept social. Dinspre contra-puterea exaltată, utopia a trecut de partea puterilor serioase şi raţionale.

Poate fi observat cadrul paradoxal al funcţionării mentalităţii utopice ca atitudine în faţa existenţei istorice: ideea utopică aplicată realului încearcă să legitimeze o nouă istorie pe bazele nesigure şi înşelătoare ale imaginarului şi implicit ale ficţiunii. Astfel, toate experimentele imaginare de inovaţie socială bazate pe vis şi speranţă îşi au sorgintea în intenţia subiacentă de ordonare a realului potrivit unui ideal de perfecţiune, capabil să inducă împlinirea fiinţei şi fericirea acesteia. Efectul acestei orientări în societatea modernă este tot mai nuanţat, culminând cu suprapunerea imaginarului utopic peste realul imediat (Wunenburger 1979: 200):

> ...istoria imaginaţiei utopice scoate în evidenţă faptul că fantasmele cetăţii ideale nu mai trec doar drept idei orientând încărcătura şi controlul istoriei de către un om emancipat şi deplin dezvoltat, ci au devenit, printr-un soi de uzură a frontierelor dintre imaginar şi real, chiar formele statelor moderne.

J. J. Wunenburger în capitolul *Democraţia pre-totalitară* al studiului său dedicat utopiei şi crizei imaginarului detectează trei tendinţe ce indică încastrarea mentalităţii utopiene[2] în funcţionarea reală a societăţilor ce îşi asumă idealuri de progres şi fericire. Acestea ar fi: a. formarea unei clase politice caracterizate de o legitimitate raţională (graţie votului universal); b. o nivelare a structurilor sociale (masificarea, uniformizarea indivizilor); c. un cult colectiv al bunăstării (favorizat de tehnologie). Aceste tendinţe se vor regăsi în planul de organizare a lumii contemporane, ce reacţionează prompt la insinuarea idealului utopic în istorie şi pe care Ernst Bloch (1970: 139) îl identifică fără echivoc: „Istoria mondială este o experienţă dirijată înspre o lume potenţial dreaptă şi bună”.

Prin urmare, societăţile industriale contemporane – contaminate de gândirea utopică, adoptă, cel puţin la nivel intenţional, ideile de progres şi fericire specifice tematicii utopiei, etalând o logică politică şi economică totalizatoare drept condiţii imperative ale realizării acestor idei. De aici decurge de acum tot mai frecvent discutata şi în aceeaşi măsură exersata „gestiune totalitară” a existenţei cotidiene, pe care orientarea utopică contemporană şi-o asumă şi cu care se identifică la toate nivelurile discursului său: social, politic, didactic ori literar. Sesizăm în acelaşi timp, în ideea contemporană a globalizării un prim germene al totalitarismului asupra căruia ne previne majoritatea antiutopiilor, tot aşa cum statutul libertăţii este convertit în societăţile reformiste şi liberale contemporane într-un soi de egalitate nivelatoare instituţionalizată, regăsibilă în noua utopie. Semnalăm relaţia strânsă, deşi oarecum improprie, care se stabileşte între realitate şi imaginarul utopic: utopistul e uneori convertit la experimentul practic al proiectului istoric de instaurare a unei democraţii liberale (aceasta părându-i capabilă să îi împlinească speranţa utopică) şi, invers, existenţa în realitate a unei ideologii impregnate de elemente utopice (cum ar fi, spre exemplu, guvernarea parlamentară devotată ideilor de

[2] Am preferat acest termen celui de „mentalitate utopică” pentru a evita o cât de mică asociere a determinantului respectiv cu posibila conotaţie negativă – aceea a unui fapt imposibil de îndeplinit. Pentru detalii privind cele trei tendinţe, vezi Wunenburger 1979: 202.

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

prosperitate universală, libertate, egalitate, fraternitate) dă credibilitate conceptului de societate utopică[3], legitimează, cu alte cuvinte, forţa politicului de a transforma societatea în conformitate cu matricea cetăţii ideale. Această tendinţă este semnalată de G. Lapouge în studiul său *Utopie şi civilizaţii*:

> Istoria nu mai este revelaţia buimacă a programelor ireparabile ale lui Dumnezeu, ea enunţă tactica şi strategia pe care naţiunile le aplică pentru a-şi asigura gloria, puterea, libertatea sau exprimarea (Lapouge 1978: 149).

Insinuarea mentalităţii utopice în real este însă puţin profitabilă pentru utopie, ca produs al sensibilităţii artistice, din cel puţin două motive. Întâi pentru că, împrumutând fantasmele speranţelor sale discursului politic, utopia îşi expune automat valorile unui proces devalizator iniţiat de confruntarea diverselor ideologii. În al doilea rând, sensibilitatea sistemului utopic pare a se dilua în contact cu formele concrete, istorice, de organizare socială: descrierea fenomenului de masificare, de dezindividualizare, de omogenizare a stratificărilor sociale are un impact cu totul diferit în cazul prezentării lui într-un program politic sau într-un roman. Subliniem în acest context următorul fenomen – specific orientării utopice contemporane şi în totalitate guvernat de istorismul utopiei: credibilitatea utopiei ca mod de imaginare a existenţei este asigurată pe două coordonate care, deşi opuse, nu se exclud reciproc. Pe coordonata realului, utopia îşi împrumută elementele de bază ideologiilor şi discursurilor politice, găsind cu acestea cât mai multe locuri comune dinspre care să ia în stăpânire şi să modifice realitatea. Pe coordonata imaginarului, utopia continuă să plăsmuiască lumi virtuale a căror organizare pare a se confunda din ce în ce mai mult cu realitatea.

Mecanismul concret de insinuare a mentalităţii utopice în real se produce prin revitalizarea câtorva trăsături perene ale utopiei, precum *masificarea, colectivismul, conducerea centralizată* – trăsături ce pot fi regăsite în organizarea statelor moderne. Fenomenul implică în mod clar răspunderea Statului în *organizarea* societăţii, cu urmări directe şi imediate în anularea existenţei private – aceasta fiind una din trăsăturile definitorii ale societăţii moderne[4]. Ceea ce cu patru-cinci decenii în urmă părea simplă ficţiune utopică se transformă în zilele noastre într-un soi de „utopie silenţioasă", cum o numeşte J. J. Wunenburger, indusă, spune el, de ideologia democratică, masificarea şi egalitarismul economic. Setea de fericire a societăţilor contemporane este atât de dramatică, încât pe altarul acesteia societăţile renunţă la individualitate, înregimentându-se într-un colectivism dirijat şi optând pentru o

[3] Cercetătorul extinde şi nuanţează impactul ideilor utopice asupra societăţii, încercând să surprindă resorturile prin care mentalitatea utopică se insinuează în real: „Diluând violenţa utopică în instituţia democratică, reglată prin jocul legilor sale, filosofia puterii contractuale a difuzat o copie şubredă a utopiei în funcţionarea concretă a societăţilor occidentale moderne" (Wunenburger 1979: 204).

[4] J. J. Wunenburger descrie sugestiv această tendinţă încărcată de conotaţii utopice a societăţii noastre moderne. Referindu-se la activitatea umană, el observă: „Oricare din activităţile sale întâlneşte aparatul greu de norme colective, condiţie prealabilă fixată de Stat pentru o participare a tuturor la aceleaşi servicii şi aceleaşi favoruri. Existenţa devine tot mai codificată, delimitată de un câmp uniform de reguli administrative care împiedică capriciul şi imaginaţia. Marja de toleranţă şi de deviere sunt restrânse, comportamentele sunt supuse standardelor: viaţa şi moartea, sănătatea şi boala, sedentarismul şi mişcarea, activitatea şi inactivitatea sunt definite de sisteme de reguli care limitează zona de indeterminare şi de iniţiative personale" (Wunenburger 1979: 210).

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

egalitate constrângătoare. Pierderea libertăţii individuale – mascată ori ignorată în utopia didactică şi serios resimţită în utopia literară (mai cu seamă în antiutopie), va fi pregnant reliefată prin experienţa istorică a modului utopic, în concretizarea sa cea mai deplină: societăţile totalitare care fac în mod demagogic apologia unei libertăţi colective. Înţelegerea acestui fenomen a preocupat numeroşi cercetători ai utopiei. R. Muchieli vorbeşte spre exemplu de „existenţa unui fond comun, o dorinţă de a crede, ce pare a fi corelată cu o aspiraţie spre salvare/scăpare" (Muchieli 1960: 118), iar J. J. Wunenburger vede în această căutare neobosită a mai-binelui o dorinţă de a re-construi perpetuu realitatea: „Fie că e vorba de un limbaj religios sau politic, aspiraţia de a re-trăi după alte norme bântuie secolele" (Wunenburger 1979: 90).

Pornind de la speculaţia utopică şi definind fericirea ca „ideal al imaginaţiei" Kant (1965: 37, 42) îşi închipuie profilul societăţii ideale astfel: „...ceea ce e desenul suprem al naturii, un Stat cosmopolit universal, se va întemeia într-o zi: nucleu în care se vor dezvolta toate disponibilităţile speciei umane" sau, în altă parte: „în sfârşit, într-o zi [...] se va stabili o stare de fapt care, dată fiind o comunitate civilă universală, va putea să se menţină prin ea însăşi ca un automat".

Imaginarea unor „alte norme" sau a unei noi „stări de fapt" reprezintă invariabil un model pentru societatea istorică. În aceeaşi ordine de idei N. Frye, în studiul său *The Stubborn Structure*, încearcă să explice strânsa intercondiţionare real/imaginar pe parcursul dezvoltării istorice a discursului utopic, surprinzând la rândul său alternanţa elementelor reale cu cele imaginare în realizarea concretă a imageriei utopice:

> Marile utopii clasice iau forma oraşelor-state şi cu toate că sunt imaginare, au fost gândite ca fiind aidoma oraşelor-state, regăsibile cu exactitate, în spaţiu. Utopiile moderne se inspiră dintr-un model uniform de civilizaţie răspândit pe întregul pământ, şi astfel se face referire la ele ca state-planetare, dispunând de tot spaţiul necesar. Noile utopii ar trebui să împrumute forma modificărilor nivelatoare ale societăţii ce înlocuiesc treptat locaşurile fixe ale vieţii (Frye 1970:134).

Cantonarea în imaginar este rezultatul experienţei eşuate în istorie şi deşi utopia îşi justifică existenţa pe coordonata esenţială a dialogului real-imaginar, ea se va retrage invariabil în matca „fantasmagoriei", dovedind în chiar cele mai elaborate proiecte ale realităţii o frustrantă incapacitate de a se finaliza – aşa cum se va vedea din radiografia făcută celor două idei definitorii pentru societatea contemporană: neo-liberalismul – ca orientare ideologică – şi globalismul – ca tendinţă de organizare socială.

2. Utopia contemporană între globalism şi neo-liberalism

Evoluţia mentalităţii utopice în societatea contemporană se conturează ca paradigmă a prototipului „mitului progresist şi revoluţionar pentru care epoca de aur e maturizarea de la sfârşitul veacurilor şi pe care tehnicile şi revoluţiile o accelerează" (Eliade 1956: 55). Utopistul contemporan încearcă să domine istoria nu atât controlând timpul sau spaţiul, cum o făcea în utopia tradiţională, cât propunându-ne agresiv o discuţie asupra prezentului – pe care îl doreşte modificat *imediat*. Această atitudine se conturează în două tendinţe specifice societăţilor moderne, tendinţe ce se constituie în două teme mari ale utopiei contemporane: neo-liberalismul

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

şi globalismul. Tendinţa este semnalată şi de J. J. Wunenburger (1979: 200): „Societăţile moderne, în măsura în care ele par să se apropie tot mai mult de modelul utopian, îşi vor regăsi această unanimitate şi omogenitate planetară, dispărute în zorii timpurilor moderne". Acelaşi cercetător ne oferă chiar o descriere sugestivă a acestor societăţi noi (Wunenburger 1979: 207-208): „...cetăţenii sunt din ce în ce mai integraţi într-un sistem economic şi standardizat. [...] Societăţile moderne devin societăţi de mase" sau, în altă parte:

> Societatea modernă descoperă cu brutalitate în oglindă o omenire unică, ordonându-şi visele primare după o ordine cosmică şi un guvern mondial de cetăţeni apatrizi şi schimbându-şi în spaţiile continentale bunurile produse de sistemele tehnice adiacente. [...] Niciodată istoria reală nu s-a apropiat mai mult ca acum, în mod obiectiv, de o mega-cetate utopiană.

Proiecţiile utopice imaginare se răsfrâng pe nesimţite asupra structurilor modurilor de viaţă reale, instituind un dublu regim al imaginii, fantasmatic şi realist. Un studiu temeinic al structurii societăţilor moderne (Durand 1998: 208) scoate în relief tot mai frecvent similitudini ale organizării acestora după modelul utopic: „...e greu să nu constatăm suprapunerea ciudată a modelelor mecanice ale utopiei cu comportamentul unei societăţi de masă moderne, a cărei negare nu este decât expresia unei conştientizări a falsei lor perfecţiuni". Tendinţele literaturii utopice contemporane se încadrează într-un astfel de profil, în care distingem o perspectivă de abordare preponderent universalistă, vizând întreaga umanitate şi care va fi dominată de un raţionalism excesiv, legitimat de însăşi ideea de bază a oricărei utopii – aceea de a găsi soluţii cu funcţie de corectare a realităţii. Utopia modernă este, prin urmare, tentată să gândească în termeni globali şi să mediteze asupra ideilor neo-liberale ca posibil punct de plecare în construcţia noii societăţi utopice.

2. 1. Neo-liberalismul utopic

Dovada cea mai relevantă a diluţiei graniţelor dintre imaginar şi realitate în cazul utopiei actuale s-a concretizat în preocuparea specialiştilor din diverse domenii (sociologi, politologi, autori de ficţiune) de a găsi în realitatea contemporană indicii ale mentalităţii utopice şi forme noi de manifestare a acesteia. Fenomenul pe care îl semnalăm este acela al coborârii utopiei pe pământ, în real, într-un soi de imperioasă aşezare în paralel a idealului utopic secular şi a realităţii imediate, obsedată de împlinirea imediată a acestui ideal. Modul concret în care se realizează această tendinţă este eseul (adesea în forma articolului de presă) sau disertaţia didactică, construită pe structura specifică utopiei: Om/umanitate – Fericire – Bine – Progres. Mentalitatea utopică a contemporaneităţii poate fi subscrisă curentului neo-liberalist, care a pătruns masiv în viaţa societăţii în ultimele decenii. Identificarea succintă a orientărilor neo-liberalismului contemporan ne va permite să evaluăm gradul de corespondenţă a acestora cu matricea utopică şi să conturăm o nouă imagine pentru utopia contemporană – rezultat al unui discurs integrator.

Vom analiza un articol apărut în „Le Monde Diplomatique", în martie 1998, intitulat *L'essence du néolibéralisme*, în care Pierre Bourdieu, profesor la College de France, raportează în permanenţă scopul şi trăsăturile specifice neo-liberalismului contemporan la valorile umaniste ale utopiei, oscilând între optimismul încrezător al

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

împlinirii unei societăţi perfect fericite şi avertismentul cinic al antiutopiei. Observăm că structura discursului – polemică şi didactică – diferă nesemnificativ de aceea a oricărei utopii didactice. Întâlnim aceeaşi expunere de fapte, aceeaşi prezentare bipolară, antitetică, acelaşi ton analitic declarativ, chiar şi aceleaşi „griji" „punctuale" pentru umanitate: Binele, Fericirea etc. În marea spirală a dezvoltării istorice a utopiei, am îndrăzni să afirmăm că utopia didactică a sfârşitului de mileniu, deşi mai rafinată în imagini, mai exactă în delimitări şi mai nuanţată în tematică, nu se deosebeşte cu nimic de utopia didactică a Antichităţii. S-au modificat elementele cu care operăm, graţie progresului societăţii şi evoluţiei umanităţii, însă valorile la care ne raportăm şi mijloacele pe care le invocăm în a atinge aceste valori au rămas în bună măsură neschimbate de secole. Un exemplu în acest sens îl constituie însuşi articolul în discuţie.

Profesorul Bourdieu defineşte neo-liberalismul ca „program ştiinţific de cunoaştere (a Lumii/societăţii) convertit în program politic de acţiune", care are drept obiectiv crearea „unei pieţe pure şi perfecte", identificată în fapt cu punerea în practică a unei utopii – aceea a „ordinii pure şi perfecte", capabilă să asigure funcţionarea armonioasă a unui model macro-economic global. Cei trei parametri pe coordonatele cărora se realizează profilul orientării neo-liberaliste sunt aceiaşi care au constituit pilonii utopiei didactice tradiţionale: economicul, politicul şi socialul. Analiza acestor parametri se face pornind de la experienţa practică (un alt element definitoriu pentru didactica utopică) şi raportând-o în permanenţă la un prezent dispus şi pre-dispus la schimbare, aşezat sub lupa analistului hiper-raţionalist, capabil să semnaleze imediat greşeala şi să indice o soluţie alternativă. Departe de a se mai defini drept o lume virtuală în cadrele imaginarului, utopia – fie didactică, fie literară – glisează înspre realitate, o copiază şi o alterează într-un proces sinestezic, sperând în rezultate imediate, care să apropie visul (altădată plasat în ne-spaţiu şi ne-timp sau într-un viitor îndepărtat) de momentul prezent. Elemente proprii realităţii precum „logica economică fondată pe concurenţă şi eficacitate", „logica socială supusă regulii echităţii", „programul distrugerii metodice a comunităţilor, [...] a structurilor colective ce constituie un obstacol în calea logicii pieţei pure", „contractul de muncă" presupunând o violenţă structurală paradoxal aşezată sub semnul libertăţii şi concomitent ameninţată de spectrul şomajului – toate acestea definesc neo-liberalismul, dar simbolizează în acelaşi timp „fragmente" de gândire utopică insinuate în realitate. Ceea ce reproşam cu precădere utopiei didactice şi experimentelor utopice de tipul falansterului este demonstrat în mod practic astăzi de către neo-liberalism care, spune profesorul Bourdieu, tinde la nivel global să favorizeze clivajul dintre economie şi realităţile sociale, scopul său fiind acela de a construi la nivelul realităţii un sistem economic conform descrierii teoretice, adică „un fel de maşină logică ce apare ca un şir de constrângeri ce pun în mişcare agenţii economici". În ecuaţie apar termeni care nu sunt deloc străini imaginarului utopic: *mondializarea* (globalizarea pieţelor financiare), *super-controlul producţiei* (rentabilitate, parteneriat, management, politici de personal şi salariale), *planuri sociale* făcute şi re-făcute – toate evoluând înspre *politica liberului schimb.* Acesta este profilul societăţii prezentului, la un pas de împlinirea visului utopic pe pământ şi făcând, invariabil, aceeaşi greşeală pe care planul utopic o face de secole: încearcă să impună un model nicicând verificat prin experiment, să impună realităţii

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

schimbări economice şi sociale profunde, fără a-i înţelege complexitatea, dorind să aducă în realitate „utopia ultra–consecventă”. Referindu-se la specialiştii care şi-au imaginat o astfel de utopie neo-liberală Pierre Bourdieu remarcă:

> Separaţi prin întreaga lor existenţă şi mai ales prin formaţia lor intelectuală, cel mai adesea în întregime abstractă, livrescă şi teoretică de lumea economică şi socială aşa cum este ea, ei sunt cu precădere înclinaţi să confunde problemele logicii cu logica problemelor (Bourdieu 1998: 3)[5].

Spre deosebire de didactica utopică clasică, retorica utopică didactică a prezentului părăseşte tonul autoritar, este mai rezervată în a se entuziasma în faţa propriilor proiecte şi este chiar capabilă să le supună analizei critice, apropiindu-se de super-raţionalitatea utopiei de avertizare. Care sunt inconvenientele utopiei neo-liberale – se întreabă autorul, găsind imediat câteva: inducerea inegalităţii, dispariţia progresivă a universurilor autonome ale creaţiei culturale prin impunerea valorilor comerciale, distrugerea instanţelor colective capabile să contracareze această maşină economică infernală – a Statului în primul rând (în favoarea mondializării) – şi, nu în ultimul rând, susţinerea unui cult al „învingătorului” ce impune cinismul şi competiţia scăpată de sub control. Sunt inconvenientele unei utopii a cărei premisă a fost unilaterală: s-a acordat o atenţie disproporţionat de mare economicului în defavoarea socialului sau politicului, dezechilibru uşor de explicat dacă avem în vedere importanţa şi ponderea elementului economic în societăţile moderne. Ordinea nouă pe care o impune deja în realitate este, la rândul ei, un fragment imperfect al unei posibile viitoare existenţe utopice – supusă modificărilor sau îmbunătăţirilor pe chiar parcursul construcţiei sale, cu scopul declarat de a depăşi „interesul egoist şi pasiunea individuală a profitului” şi de a construi „colectivităţi orientate în urmărirea raţională a scopurilor elaborate şi consimţite în mod unitar”. Se reliefează în acest punct al evoluţiei planului utopic importanţa Statului mondial în controlul acestor disfuncţionalităţi şi în susţinerea interesului public pentru a redirecţiona pozitiv acest nou tip de utopie (economică şi politică) ca formă supremă a împlinirii umane.

Acest exemplu de program utopic cu corespondenţe clare în realitatea istorică contemporană demonstrează relaţia de interdependenţă între utopia didactică şi specificul mentalităţii sociale la un moment dat. Din această perspectivă, subliniem faptul că, de-a lungul evoluţiei sale, utopia didactică apare ca dependentă de trei elemente esenţiale ale cunoaşterii:

1. *spaţiu-timp*: în zorii dezvoltării sale, ca dependent de geografie, discursul didactic utopic îşi plasează modelele în spaţii imaginare, într-un timp – altul decât cel prezent (acaparat în totalitate de real) şi insistă pe delimitarea real-imaginar;
2. *dezvoltarea ştiinţelor*: conduce la dezvoltarea a două tipuri divergente de utopie – una încrezătoare în efectul benefic al progresului ştiinţific, capabil să apropie modelul utopic de contingent, alta dezamăgită de impactul cuceririlor ştiinţifice asupra fiinţei şi privind cu neîncredere dispo-

[5] Toate citatele folosite în acest subcapitol se regăsesc în Bourdieu 1998: 3.

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

nibilităţile acesteia de a uza de aceste cuceriri în folosul omului (premisa antiutopiei, a utopiei de avertisment);
3. *socialitatea:* sesizabilă în utopia contemporană, tot mai interesată de rolul şi funcţiile individului în societatea globală supusă presiunilor economicului, politicului, socialului.

Pe măsură ce fiecare din cele trei elemente îşi epuizează „necunoscutele" – suplinite în scrierile utopice de imaginaţie, discursul didactic se apropie tot mai mult de realitate, sfârşind, precum în exemplul ales de noi, prin a se transforma într-o analiză sistematică a realităţii, faţă de lacunele căreia oferă soluţii care trimit la aceeaşi realitate.

2. 2. Globalism şi utopie

În ansamblul utopiei sfârşitului de secol XX, „noua utopie" evoluează într-un dialog constant cu realul, cu imediatul, sub incidenţa mentalităţii momentului şi sub puternica influenţă a orientărilor sociale şi politice actuale. Această tendinţă este evidenţiată de posibilităţile aproape nelimitate ale prezentului, care servesc drept sursă de inspiraţie pentru autorii de utopii. Aceştia apelează nu atât la imaginaţie în a construi fantasme, cât la resurse ce le permit să re-ordoneze datele realului. Noua utopie se bazează pe date concrete şi ignoră adesea valoarea creatoare a imaginaţiei (să ne amintim că J. J. Wunenburger deplângea impactul utopiei asupra imaginarului, recuzita utopică având un efect de sărăcire a acestuia). Autorul de utopie se transformă dintr-un vizionar solidar cu lumea sa „unică şi posibilă", într-un dependent de „evenimentul contemporan", mărturisind cu convingere că „o altă lume este posibilă" şi proclamând „nevoia de utopie" (Ramonet 1998: 9) drept orientare esenţială a lumii contemporane. Ne aflăm, credem noi, în plin curent neo-utopic, susţinut de pragmatismul economic şi politic al lumii contemporane. Utopia încetează a mai fi „visul de mai bine" - produs al imaginaţiei – şi tinde, la scară mondială, a se transforma în ţelul mai mult sau mai puţin declarat al ideologiilor politice şi al programelor economice.

Pornind de la aceste premise istorice, vom încerca să demonstrăm că existenţa utopiei literare nu este nicio clipă pusă în pericol de aceste oscilaţii minore, ce vizează mai degrabă perspectiva, unghiul din care sunt privite faptele, şi nu esenţa acestora. Vom folosi ca argument în demonstraţia noastră un articol aparţinând lui Ignacio Ramonet, apărut în „Le Monde Diplomatique" şi intitulat *Nevoia de utopie*, care realizează o trecere în revistă a trăsăturilor definitorii ale pragmatismului utopic contemporan, pe fondul unei orientări necondiţionate spre împlinirea idealului *Cetăţii fericite* la nivel planetar. Evident, ca tipologie, articolul face parte din marea familie a creaţiilor utopice cu pronunţat caracter didactic, apelând la disertaţie ca modalitate de prezentare.

Se menţionează mondializarea sau globalizarea ca element definitoriu al lumii moderne şi, în strânsă legătură cu aceasta, negarea Statului şi a ideii de cetăţenie. Este pusă în evidenţă paradigma progresului „ca ideologie ce susţine planificarea absolută a viitorului", se invocă revoluţia în informatică ce favorizează expansiunea economiei informatizate şi mondializarea. Paradoxal, autorul observă la modul critic

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

cum evoluţia noilor tehnologii nu poate fi asociată progresului societăţii, cum politicul pare a deveni subordonat tehnoştiinţelor, cum modelul economic unic şi hipertehnologizarea disipează omenirea în indivizi izolaţi sau cum logica competiţiei a fost ridicată la rang de „imperativ natural al societăţii", golind de sens sintagmele „a trăi împreună" sau „bine comun". Toate aceste *erori*, născute din proiectele utopice ale Occidentului (obsedat de ideea libertăţii absolute) sau ale Orientului (unde ambiţia egalitarismului absolut a eşuat în societăţile totalitare imaginate de antiutopii), au în centrul lor omul şi modul în care viitorul trebuie gândit de către acesta.

Nici neo-liberalismul, cu lacune mult prea serioase pentru a se potrivi matricei utopice, nici globalizarea – idee în esenţă utopică dar implicând, la fel, disfuncţionalităţi la nivelul modelului utopic – nu s-au dovedit a fi soluţii serioase în rezolvarea problemelor prezentului şi nici baze de plecare solide pentru eşafodajul unei noi utopii. Iată cum, în prag de mileniu trei, scriitorul sau teoreticianul noii utopii nu face decât să proclame „nevoia de utopie", în timp ce utopia rămâne la cunoscutul ton analitic şi declarativ al programului economic, politic, ideologic ori social, la stadiul incipient de căutare a unei „noi organizări a lumii", exprimându-şi încrederea în proiecte inedite, vizând „o societate reconciliată, în armonie cu ea însăşi". Proiectului neo-liberalist global i se caută deja un contra-proiect, o contra-ideologie, capabilă să se opună modelului dominant actual. Se invocă adesea eşecul experimentelor utopice fondate pe ideea de progres, care au degenerat deseori în totalitarism, opresiune şi manipulare (reprezentate prin experienţa dureroasă a diverselor utopii-experiment ale Europei de Est).

Nu ne aflăm mai aproape de zidurile *Cetăţile fericite* decât era Platon atunci când îşi imagina cetatea ideală, de vreme ce analistul contemporan observă inocent că avem nevoie de „visători care gândesc şi de gânditori care visează" pentru a găsi un *anume* mod de a vedea şi a analiza societatea. Care să fie specificul acestui mod cu totul special, menit să aducă salvarea? Autorul articolului este de părere că acesta ar trebui să fie „colectivitatea" capabilă să „ia în stăpânire" viitorul. Criticând vechi utopii, ajungem, se pare, din nou la un motiv specific recuzitei utopice tradiţionale: stupul, colectivitatea, grupul, cu o menire clară în edificarea societăţii utopice. În calitatea noastră de observatori pe cât posibil imparţiali ai „creşterii şi descreşterii" influenţei inventarului de simboluri ale utopismului, nu putem decât să semnalăm dezvoltarea unui fenomen uşor detectabil în evoluţia imaginarului utopic. În funcţie de mentalitatea colectivă a momentului, creatorul de utopie aduce sub lumina reflectorului un anume motiv sau temă utopică, pe care o epuizează în cele mai nesemnificative detalii, la început cu entuziasmul creatorului de lume nouă, apoi cu îngrijorarea experimentatorului dezamăgit şi înşelat în aşteptările sale, sfârşind în cinismul autorului care îşi neagă produsul propriei imaginaţii.

Revenind la ultimul motiv ales drept soluţie salvatoare în proiectele utopice actuale, şi anume *colectivitatea*, autorul articolului insistă pe rolul asociaţiilor internaţionale (simboluri ale unei posibile comunităţi globale viitoare), în defavoarea partidelor care şi-au pierdut credibilitatea (pentru că sunt fie „generaliste"- adică pretind că pot regla toate problemele societăţii, fie „locale" – perimetrul lor de acţiune se limitează la graniţele unei ţări). Astfel de asociaţii îndeplinesc cel puţin două condiţii ale utopismului practic: ele sunt constituite pe anumite teme majore ale

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

societăţii – *şomajul*, *mediul*, *sănătatea* –, fapt ce ne reaminteşte de „ingineria socială pas cu pas" propusă de Karl Popper, şi sunt internaţionale (perspectiva globală neavând, prin urmare, de suferit). Pentru moment, constatăm că mentalitatea actuală înglobează aceste două tipuri de *angajare* înspre edificarea unui nou model utopic (cel puţin la nivelul declarativ al discursului utopic didactic), anume „angajarea globală" şi „angajarea imperioasă privind o anume cauză precisă". Existenţa concretă a unor astfel de asociaţii oferă ocazia analistului politic să se hazardeze în noi presupuneri, prea puţin îndepărtate de practica utopică, şi să viseze la „posibilităţi de renaştere a acţiunii politice" prin efortul global al comunităţii. Internaţionalismul asigurat prin funcţionarea Organizaţiei Naţiunilor Unite – organism care ar putea impune „un proiect de pace perpetuă" (un alt motiv definitoriu al oricărei utopii) şi globalismul fondat pe o nouă „etică a viitorului" sunt cele două linii de forţă ale momentului contemporan, cu ecou de netăgăduit în imaginarul utopic actual.

În urma analizei efectuate, concluzia noastră este că atât globalismul, cât şi neo-liberalismul aduc în prim-plan prea puţine elemente noi în recuzita gândirii utopice. Nesfârşitul lanţ al idealului utopic ipostaziat, răspunzând sensibil la fiecare moment de dezvoltare a societăţii şi apărând în perfectă armonie cu nevoile schimbătoare ale existenţei istorice, conţine în prezent, ca şi cu sute de ani în urmă, aceeaşi casetă de valori imuabile ale umanităţii. Aceasta explică încă o dată, constanţa temelor utopice, subtila rezonanţă a acestora la schimbările exteriorului, moderaţia cu care ideea utopică absoarbe devălmăşia stimulilor veniţi din afară şi, nu în ultimul rând, scleroza formelor de expresie – practice sau ficţionale – ale modului/genului utopic.

Bibliografie

Bloch 1970: E. Bloch, *A Philosophy of the Future*, Herder & Herder.

Bourdieu 1998: Pierre Bourdieu, *L'essence du néolibéralisme*, „Le Monde Diplomatique", Mars.

Durand 1998: G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfaţă de Cornel Mihai Ionescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Eliade 1956: Mircea Eliade, *Forgerons et Alchimistes*, Paris, Flammarion.

Frye 1970: Northrop Frye, *The Stubborn Structure. Essay on Criticism and Society*, II, London, New Fetter Lane, EC4.

Kant 1965: Immanuel Kant, *Idée d'une histoire universelle au point de vue cosmologique*, în *La naissance de l'histoire*, Gonthier-Médiations.

Lapouge 1978: G. Lapouge, *Utopie et civilizations*, Paris, Flammarion.

Muchieli 1960: R. Muchieli, *Mitul cetăţii ideale*, Paris, PUF.

Ramonet 1998: Ignacio Ramonet, *Besoin d'utopie*, „Le Monde Diplomatique", Mai.

Wunenburger 1979: J. J. Wunenburger, *L'utopie ou la crise de l'imaginaire*, în Jean-Pierre Delarge (éditeur), *Encyclopédie universitaire*, Paris, Editions Universitaires.

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)

Contemporary Utopia between Neo-liberalism and Globalism

The last half of the 20th century brings up a pessimistic note for the utopian studies, born out of the delusions of history. Improving the world on a global scale (by means of neo-liberalism and globalism, which influenced the utopian literature) becomes a tireless obsession of the utopian dreams. The role of imagination within this context is an unrewarding one: it refuses reality, incapable of solving the problems of mankind, but at the same time, it cannot detach from reality, being inspired by it in the process of imagining parallel worlds. This complex phenomenon is approached in this paper. However, maintaining the imaginary perspective, the study describes the evolution and distortion of a characteristic usually assigned to utopia – the illusive desire to organize and "structure" mankind, a wish whose legitimacy and impact upon the individual (at present as well as in antiquity) represents an endless opportunity of characterizing the human being.

BDD-A8114 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:55:05 UTC)